

VOORAFGAANDE WILSVERKLARINGEN MET
BETREKKING TOT HET LEVENSEINDE

REEKS GEZONDHEIDSRECHT

Redactie: Tom Balthazar

Filip Dewallens

Thierry Vansweevelt (Voorzitter)

VOORAFGAANDE
WILSVERKLARINGEN MET
BETREKKING TOT HET
LEVENSEINDE

Christophe LEMMENS

intersentia

Antwerpen – Cambridge

Voorafgaande wilsverklaringen met betrekking tot het levenseinde
Christophe Lemmens

© 2013 Intersentia
Antwerpen – Cambridge
www.intersentia.be

Coverafbeelding: www.curavera.nl

ISBN 978-94-000-0456-6
D/2014/7849/34
NUR 822

Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande toestemming van de uitgever.

VOORWOORD

Dit boek is de handelseditie van het proefschrift waarmee de heer Christophe Lemmens op 2 juli 2013 aan de Universiteit Antwerpen de graad van doctor in de rechten verwierf.

Dit doctoraat is gegroeid uit een IWT-SBO-project over *Monitoring end of life care* (of MELC-project), een interdisciplinair project waaraan sociologen, psychologen, artsen en juristen van de VUB, de UGent, de Un. Amsterdam, het Wetenschappelijk Instituut voor Volksgezondheid en de UA deelnamen. Doel was medische beslissingen bij het levenseinde in Vlaanderen en Nederland in kaart te brengen.

Christophe Lemmens studeerde aan de UAntwerpen in 2007 af als master in de rechten. Hij wou eerst vennootschapsrecht voortstuderen en is pas later in dit MELC-project ingestapt. Toen het doctoraat na 4 jaar wel grotendeels, maar niet volledig af was, en er geen financiering meer voorhanden was, kwam er financiële hulp vanwege de VUB, in de persoon van Paul De Hert. Dankzij de steun van de nieuwe copromotor kon dit doctoraat in rustig financieel vaarwater afgerond worden.

Het *onderzoeksonderwerp* van dit doctoraat heeft een grote maatschappelijke waarde. Gelet op de vergrijzing van de bevolking, neemt het belang van wilsverklaringen in de gezondheidszorg zonder twijfel toe.

Centraal in dit boek staat het zelfbepalingsrecht van de patiënt, ongeacht welke gevolgen dit met zich meebrengt. De patiënt moet in alle omstandigheden zelf kunnen beslissen en de controle over zijn lichaam kunnen bewaren.

Dit zelfbepalingsrecht is evenwel problematisch voor wilsonbekwamen (dementen, comateuzen enz.). Via voorafgaande wilsverklaringen, opgesteld in de periode toen zij nog wilsbekwaam waren, kunnen zij dan hun wensen op papier zetten. Met deze *advance care planning* kan toch nog recht worden gedaan aan het zelfbepalingsrecht.

Zoals een recente zaak in een Gents ziekenhuis heeft aangetoond, volstaat het niet een wilsverklaring te hebben opgesteld, de wilsverklaring moet door de arts ook worden gerespecteerd. Christophe Lemmens maakt brandhout van de verschillende argumenten die aangehaald worden om de wilsverklaring niet uit te voeren. Zij vormen een schending van het zelfbepalingsrecht van de patiënt. Enkel wanneer vaststaat dat de werkelijke wil van de declarant niet (meer) overeenkomt met de inhoud van de wilsverklaring, bestaat een gegronde reden om ervan af te wijken.

In dat verband wordt het Belgische recht op een indrukwekkende wijze kritisch onderzocht en aangevuld met talrijke rechtspraakvoorbeelden uit voornamelijk de Anglo-Amerikaanse, Nederlandse en Franse rechtsleer en rechtspraak.

Als kers op de taart heeft Christophe Lemmens een modelwilsverklaring opgesteld waarin alle mogelijke wilsuitingen over het levenseinde een plaats krijgen.

Dit boek heeft een grote meerwaarde voor de samenleving. Het zal onmiskenbaar een grote impact hebben op de kwaliteit van leven en van sterven en daarvoor ook op het controleren van het lijden van de patiënt.

Tijdens zijn aanstelling als vorser heeft Christophe Lemmens, naast zijn doctoraatswerkzaamheden, ook talrijke voordrachten verzorgd over verschillende onderwerpen binnen het gezondheidsrecht, zowel in het binnenland als in het buitenland, zoals op de wereldcongressen voor medisch recht te Peking (2008), Zagreb (2010), en Maceio (Brazilië, 2012).

Als jonge onderzoeker is zijn neus voor interessante onderwerpen en de grondige behandeling ervan ook anderen al opgevallen. Hij viel inderdaad al ettelijke malen in de prijzen. Zo werd hij op het 17° World Congress for Medical Law in Peking bekroond als Eerste Laureaat van het Young Researchers Forum voor zijn voordracht over “Do minors have the right to refuse medical treatment? A comparative study”. In 2011 ontving hij van de Onderzoeksraad UAntwerpen een aanmoedigingsbeurs voor jonge vorsers.

Recent is hij ook als expert uitgenodigd in de Senaat om zijn kritisch licht te doen schijnen op de wetsvoorstellen tot uitbreiding van de Euthanasiewet.

Op korte tijd heeft Christophe Lemmens zich geprofileerd als iemand met een sterke persoonlijkheid, met doorzettingsvermogen en zin voor zelfstandigheid. Hij slaagt er als geen ander in om door kritische reflectie tot originele inzichten te komen in moeilijke en onontgonnen materies.

Dit boek zal zonder twijfel uitgroeien tot een standaardwerk over deze materie. Maar het staat nu al vast dat dit boek slechts een halte is voor Christophe Lemmens en hij ons verder zal verrassen met originele en sterk onderbouwde publicaties.

Thierry Vansweevelt
Gewoon hoogleraar Universiteit Antwerpen

Paul De Hert
Hoofddocent Vrije Universiteit Brussel

DANKWOORD

Dit boek is de handelseditie van het proefschrift dat op 2 juli 2013 openbaar werd verdedigd aan de Universiteit Antwerpen en de Vrije Universiteit Brussel.

Hoewel een doctoraatstraject vaak wordt omschreven als een eenzame tocht door de woestijn, is dit proefschrift niet tot stand kunnen komen zonder de hulp en de bijstand van verschillende personen.

In de eerste plaats gaat mijn oprechte dank uit naar de leden van de doctoraatscommissie, die mijn doctoraatstraject jaarlijks hebben opgevolgd en beoordeeld. Professor Aloïs Van Oevelen en professor Herman Nys hebben elk vanuit hun expertise en op hun manier dit proefschrift beter gemaakt.

De leden van de examenjury wens ik om dezelfde reden te danken. Deze jury bestond uit de leden van de doctoraatscommissie en een aantal bijkomende leden. Professor Steven Lierman en professor Johan Legemaate werden bereid gevonden om tijd vrij te maken in hun drukke agenda en om in de jury te zeten. Hun tussenkomst is niet onopgemerkt gebleven.

Een bijzonder woord van dank gaat vanzelfsprekend uit naar mijn twee promotoren. Professor Paul De Hert is pas laat in het doctoraatsproject tussengekomen. Toch is deze tussenkomst cruciaal geweest om het proefschrift te kunnen afwerken. Promotor De Hert heeft mij het geschenk van de tijd gegeven, wat uiterst kostbaar is voor een doctorandus. Ook na de totstandkoming van dit proefschrift werd de samenwerking met promotor De Hert en de VUB voortgezet in de vorm van een postdoctoraal onderzoek.

Professor Thierry Vansweevelt stond aan de wieg van het doctoraatsonderzoek door mij de kans te geven om het traject aan te vatten. Promotor Vansweevelt heeft mij het geschenk van het vertrouwen gegeven en heeft dit vertrouwen in mij nooit verloren. Ik heb het altijd een hele eer gevonden om onder zijn vleugels het onderzoek te voeren en om de knepen van het vak te leren. Promotor Vansweevelt gedraagt zich steeds als een goede huisvader voor zijn onderzoekers. Zijn deur staat letterlijk en figuurlijk altijd open voor eender welke vraag of eender welk probleem.

Een proefschrift schrijven, is meer dan alleen kommer en kwel. Ik heb steun gevonden bij de andere onderzoekers van de faculteit en bij “*zorgprofessor*” Henri Swennen, met wie ik in de wandelgangen vele mooie momenten heb beleefd.

De steun die ik van mijn bureaugenoten van S.V. 221 heb gekregen, is van onschatbare waarde geweest. Met Sarah Panis en Emanuelle De Bock werden de leuke en minder leuke momenten uit het dagelijkse leven gedeeld, waarvoor ik hen erg wil danken.

Dezelfde bijzondere steun heb ik gevonden bij de onderzoekers van de vakgroep medisch recht. Nils Broeckx, Evelien Delbeke, Quinten De Raedt, Sarah Panis, Nick Van Gelder, Dimitri Verhoeven en Daily Wuyts zijn meer dan alleen collega's geweest. Zij zijn ware vrienden geworden. Zware juridische discussies werden afgewisseld met soms absurde gesprekken en humor.

Niet te vergeten in heel dit verhaal is de computertechnische ondersteuning van Quinten De Raedt. Quinten heeft mij op het einde van deze rit werkelijk urenlang bijgestaan bij het automatiseren van de doctoraatsbestanden, waarvan iedere letter en ieder cijfer handmatig werd ingevoerd. Ik wens Quinten oprecht te danken voor het engelengeduld dat hij hierbij heeft getoond.

Om dezelfde reden gaat mijn dank uit naar Kris Moeremans van Intersentia, die bereid werd gevonden om het proefschrift te publiceren en die, zoals steeds, voor een zeer mooie uitgave heeft gezorgd.

In de aanloop van de doctoraatsverdediging werd eveneens steun en begrip gevonden bij de collega's van advocatenkantoor Dewallens & partners. Zij hebben mij heel snel thuis doen voelen in een nieuwe omgeving.

Een proefschrift schrijven en afronden, kan enkel gebeuren in een stabiele thuisomgeving. Het spreekwoord "*Achter elke sterke man staat een sterke vrouw*" kan niet anders dan waar zijn met een partner zoals Nora. Zij heeft steeds voor de nodige afleiding en rust gezorgd, maar tegelijkertijd ook voor de nodige aansporing om dat doctoraat nu eindelijk eens af te ronden. Zonder haar zou ik wellicht nog steeds in de "*afrondingsfase*" zitten.

Steun en vertrouwen krijgen van een heleboel personen is essentieel om een goed proefschrift te schrijven. Mijn ouders weten dit als geen ander. Zonder in detail te gaan, hebben de jaren aangetoond dat hun inzet en medelevensvermogen werkelijk geen grenzen kent. Dit boek is dan ook voor mijn ouders.

Christophe Lemmens

INHOUD

<i>Voorwoord</i>	v
<i>Dankwoord</i>	vii

DEEL I. INLEIDEND DEEL

Hoofdstuk I.

Inleiding	3

Afdeling 1. Situering en maatschappelijke relevantie	3

Afdeling 2. De methodologie	6

Onderafdeling 1. Een comparatief onderzoek volgens de functionele methode	6

Onderafdeling 2. Het belang van verschillende rechtstakken	9

Onderafdeling 3. Een onderzoek ingedeeld in fasen	11

Hoofdstuk II.

Het begrippenkader	13

Afdeling 1. Een voorafgaande wilsverklaring	13

Afdeling 2. Een actuele tegenover een voorafgaande wilsverklaring	18

Afdeling 3. Een negatieve tegenover een positieve voorafgaande wilsverklaring	19

Afdeling 4. Een voorafgaande wilsverklaring bij leven tegenover een voorafgaande wilsverklaring na overlijden	23

Afdeling 5. De voorafgaande machtiging(sverklaring)	26

Afdeling 6. De combinatieverklaring	26

Afdeling 7. Het levenstestament	32

Afdeling 8. Voorafgaande zorgplanning	37

Hoofdstuk III.

Het toenemend belang van voorafgaande wilsverklaringen	43

Afdeling 1. Een dubbele vergrijzing	43

Afdeling 2. Een toename van chronische en degeneratieve aandoeningen	44

Afdeling 3. De opmars van de medische technologie	47

Afdeling 4. Een gemedicaliseerde samenleving	50

Afdeling 5. Medische beslissingen rond het levenseinde	53
Onderafdeling 1. Het begrippenkader	53
§ 1. Het toedienen, voorschrijven of verstrekken van dodelijke substanties	54
A. Euthanasie	54
B. Levensbeëindiging zonder verzoek	59
C. Hulp bij zelfdoding	61
§ 2. Pijnbestrijding en sedatie	65
A. Pijnbestrijding	65
B. Pijnbestrijding met een mogelijk levensverkortend effect	65
C. Palliatieve sedatie	68
§ 3. Het staken of nalaten van een behandeling	69
Onderafdeling 2. De frequentie	71
§ 1. De studie L. Deliens <i>et al.</i> (1998)	71
§ 2. De studie A. Van Der Heide <i>et al.</i> (2001- 2002)	71
§ 3. De studie J. Bilsen <i>et al.</i> (2007)	72
Afdeling 6. Een wetgevend optreden	72
Afdeling 7. Een toenemende aandacht vanuit internationaalrechtelijk perspectief	73
Onderafdeling 1. Het Verdrag Mensenrechten en Biogeneeskunde van de Raad van Europa	74
Onderafdeling 2. De aanbeveling R(99)4 van de Raad van Europa	77
Onderafdeling 3. De aanbeveling CM/Rec(2009)11 van de Raad van Europa	77
Onderafdeling 4. De resolutie 1859 (2012) en de aanbeveling 1993 (2012) van de Raad van Europa	78
Onderafdeling 5. De Verklaring van Amsterdam van de Wereldgezondheidsorganisatie	78
Onderafdeling 6. De Verklaring van Lissabon van de <i>World Medical Association</i>	79
Onderafdeling 7. Het Haags verdrag betreffende de internationale bescherming van meerderjarigen	80
Afdeling 8. Besluit	80
Hoofdstuk IV.	
De verschillende functies van voorafgaande wilsverklaringen	83
Afdeling 1. De voorafgaandelijke uitoefening van het recht op fysieke integriteit	83
Afdeling 2. Het verlichten van de lasten van de naasten	85
Afdeling 3. Het bevorderen van een medische besluitvormingsprocedure	86
Afdeling 4. Het verlenen van immuniteit	87
Afdeling 5. Het duurzaam maken van een actueel verzoek	88

Afdeling 6. Een verlaging van de kosten van de gezondheidszorg?	89
Afdeling 7. Besluit	92

Hoofdstuk V.

Informed consent: actuele wilsverklaringen	93
Afdeling 1. Inleiding	93
Afdeling 2. Het recht op informatie	97
Onderafdeling 1. De noodzaak van informatie	97
Onderafdeling 2. De inhoudelijke vereisten	98
Onderafdeling 3. De formele vereisten	100
Afdeling 3. Het recht op toestemming	101
Onderafdeling 1. De noodzaak van toestemming	101
Onderafdeling 2. De inhoudelijke vereisten	102
Onderafdeling 3. De formele vereisten	103
Afdeling 4. Het weigeringsrecht van de patiënt	105
Onderafdeling 1. De logische keerzijde van de toestemmingsmedaille	105
Onderafdeling 2. De inhoudelijke vereisten	107
Onderafdeling 3. De formele vereisten	107
Afdeling 5. De uitzonderingen op het recht op geïnformeerde toestemming	108
Onderafdeling 1. De openbare veiligheid en volksgezondheid	109
Onderafdeling 2. De afstand van het recht op geïnformeerde toestemming	110
Onderafdeling 3. Een spoedgeval	112
Onderafdeling 4. De therapeutische exceptie	112
Afdeling 6. Besluit	116

Hoofdstuk VI.

De voorafgaande wilsverklaringen na overlijden	117
Afdeling 1. Inleiding	117
Afdeling 2. Orgaandonatie	119
Onderafdeling 1. Een keuze van de persoon zelf	120
Onderafdeling 2. Een keuze van de minderjarige zelf?	127
Onderafdeling 3. Een rol voor de nabestaanden?	128
Afdeling 3. De wijze van lijkbezorging	130
Onderafdeling 1. Een keuze van de persoon zelf	130
Onderafdeling 2. Een keuze van de minderjarige zelf?	135
Onderafdeling 3. Een rol voor de nabestaanden?	136
Afdeling 4. De afstand van het lichaam aan de wetenschap	140
Afdeling 5. Besluit	143

DEEL II.
DE FASE VAN TOTSTANDKOMING

Hoofdstuk I.

De wilsverklaring als rechtshandeling	147
Afdeling 1. Een rechtshandeling	147
Afdeling 2. Een eenzijdige rechtshandeling	150
Afdeling 3. De geldigheidsvoorwaarden voor een rechtshandeling	153
Onderafdeling 1. De toestemming	154
§ 1. Het vermogensrecht	154
§ 2. Wilsbekwaamheid en actuele wilsverklaringen	155
A. Het belang van wilsbekwaamheid	155
B. Een categoriale tegenover een functionele standaard	157
C. De beoordelaar en de waarborgen	160
D. Een besluitvormingsproces met verschillende schakels ..	163
§ 3. Wilsbekwaamheid en voorafgaande wilsverklaringen	168
A. Principe	168
B. Een retrospectief onderzoek	169
C. Het bestaan van twijfel	175
1. De bewijslast	175
2. Een zelfmoordpoging	177
a) De verschillende benaderingswijzen	177
b) Het vereiste van een streng tegenbewijs	180
§ 4. De wilsgebreken	185
A. De dwaling	185
B. Het bedrog	188
C. Het geweld	190
§ 5. De sanctie	193
Onderafdeling 2. De bekwaamheid	195
§ 1. De handelingsbekwaamheid	195
§ 2. Het onderscheid met wilsbekwaamheid	195
§ 3. De statuten die zowel de persoon als de goederen betreffen ..	197
A. De niet-ontvoogde minderjarigen	197
1. De vertegenwoordiging	197
2. De minderjarigheid als groeip proces	199
3. De bevestiging door de Wet Patiëntenrechten	200
4. Voorafgaande wilsverklaringen	203
B. De verlengd minderjarigen	210
C. De gerechtelijk onbekwaamverklaarden	212
§ 4. De statuten die enkel de goederen betreffen	217
A. De ontvoogde minderjarigen	217
B. De personen aan wie een voorlopig bewindvoerder is toegevoegd	218

C. De personen aan wie een gerechtelijk raadsman is toegevoegd	220
§ 5. De hervorming van de onbekwaamheidsstatuten	221
A. De krachtlijnen	221
B. Het belang van persoonsrechtelijke handelingen	225
C. De bewindvoerder	226
D. Het aanvechten van handelingen verricht door de beschermde persoon	227
E. De overgangsmaatregelen	228
F. De gevolgen voor wilsverklaringen	229
§ 6. De sanctie	230
Onderafdeling 3. Het voorwerp	231
§ 1. Het gemene recht	231
§ 2. De geoorlooftheid van rechtshandelingen met betrekking tot het menselijk lichaam of delen daarvan	231
§ 3. Voorafgaande wilsverklaringen	233
A. De negatieve wilsverklaring	233
1. Een welomschreven tussenkomst	233
2. Een categorische weigering	242
B. De positieve wilsverklaring	242
C. De euthanasieverklaring	243
Onderafdeling 4. De oorzaak	244
§ 1. Het gemene recht	244
§ 2. De geoorlooftheid van rechtshandelingen houdende een aantasting van de fysieke integriteit	246
§ 3. Voorafgaande wilsverklaringen	247
Afdeling 4. Een rechtshandeling met modaliteiten	248
Onderafdeling 1. De mogelijke modaliteiten	248
Onderafdeling 2. Voorafgaande wilsverklaringen	249
§ 1. Een wilsverklaring onder opschortende voorwaarde	249
§ 2. Een wilsverklaring met tijdsbepaling	250
§ 3. Een wilsverklaring onder ontbindende voorwaarde	251
Afdeling 5. De verbintenisrechtelijke kwalificatie van een voorafgaande wilsverklaring	251
Onderafdeling 1. Een raamovereenkomst	251
Onderafdeling 2. Een aanbod	252
Afdeling 6. Besluit	255
Hoofdstuk II.	
De wilsverklaring als testament	259
Afdeling 1. Aanzet	259
Afdeling 2. Het plechtig karakter van een testament	259

Afdeling 3. Het openbaar testament	261
Onderafdeling 1. Het testamentenrecht	261
Onderafdeling 2. Voorafgaande wilsverklaringen	264
§ 1. De tussenkomst van getuigen	264
A. Doorgaans geen verplichting	264
B. De euthanasieverklaring	267
§ 2. De fysieke onmogelijkheid van de declarant tot opstelling en ondertekening	272
A. De euthanasieverklaring	272
B. Wanneer een wettelijke regeling ontbreekt	275
Afdeling 4. Het internationaal testament	276
Onderafdeling 1. Het testamentenrecht	276
Onderafdeling 2. Voorafgaande wilsverklaringen	277
Afdeling 5. Het eigenhandig testament	277
Onderafdeling 1. Een zeer toegankelijk instrument	277
§ 1. Het testamentenrecht	277
§ 2. Voorafgaande wilsverklaringen	278
Onderafdeling 2. Een eigenhandig geschrift	279
§ 1. Het testamentenrecht	279
§ 2. Voorafgaande wilsverklaringen	281
A. De mogelijkheid tot niet-schriftelijke wilsverklaringen	281
1. Een uiting van het recht op fysieke integriteit	281
2. Het vereiste van een geschrift	284
a) De negatieve wilsverklaring	284
b) De voorafgaande machtiging	285
c) De euthanasieverklaring	288
B. Een eigenhandig geschreven wilsverklaring?	291
C. De drager van de wilsverklaring	296
1. Meerdere verschijningsvormen	296
2. De rechtsgeldigheid van penningen, halskettingen, polsbandjes, kaartjes en tatoeages	297
Onderafdeling 3. De handtekening	301
§ 1. Het testamentenrecht	301
§ 2. Voorafgaande wilsverklaringen	303
Onderafdeling 4. De dagtekening	305
§ 1. Het testamentenrecht	305
§ 2. Voorafgaande wilsverklaringen	306
Afdeling 6. Besluit	308
Hoofdstuk III.	
De tussenkomst van een expert	311
Afdeling 1. De tussenkomst van een notaris	311
Onderafdeling 1. De mogelijke voordelen	311

Onderafdeling 2. Een optreden als suppleantopsteller	313
Onderafdeling 3. De ambtsweigering	313
Onderafdeling 4. Een nuancering van de rol van de notaris	314
§ 1. De beoordeling van wilsbekwaamheid	314
§ 2. Niet altijd de verwachte kwaliteitsverhoging	318
Afdeling 2. De tussenkomst van een arts	319
Onderafdeling 1. De mogelijke voordelen	319
Onderafdeling 2. De verplichtingen van een arts in het beginstadium	319
Onderafdeling 3. Een verplichte tussenkomst?	321
§ 1. De voorstanders	321
§ 2. De tegenargumenten	326
Afdeling 3. De Amerikaanse <i>Patient Self-Determination Act</i>	331
Onderafdeling 1. De doelstellingen	331
Onderafdeling 2. Kritiek	332
Onderafdeling 3. Sporen hiervan in andere onderzochte landen	335
Onderafdeling 4. Een interessante piste	337
Afdeling 4. De tussenkomst van een organisatie of vereniging	338
Afdeling 5. Besluit	340
Hoofdstuk IV.	
De frequentie van wilsverklaringen	343
Afdeling 1. De potentiële declaranten	343
Afdeling 2. De effectieve declaranten	344
Onderafdeling 1. Cijfermateriaal voor België	344
Onderafdeling 2. Cijfermateriaal voor andere Europese landen	345
Onderafdeling 3. Cijfermateriaal voor de Verenigde Staten	346
Afdeling 3. De mogelijke verklaringen voor de discrepantie tussen theorie en praktijk	348
Afdeling 4. Besluit	350
DEEL III.	
DE TUSSENFASE	
Hoofdstuk I.	
De herbevestiging	353
Afdeling 1. De euthanasieverklaring	353
Onderafdeling 1. Een maximumgeldigheidsduur van vijf jaar	353
Onderafdeling 2. De berekening van de termijn	355
Onderafdeling 3. De wilsonbekwaamheid van de declarant als relevant toetsingsogenblik	356

Onderafdeling 4. De verantwoordelijkheid van de declarant.	357
Onderafdeling 5. Een volledig nieuwe wilsverklaring.	358
Onderafdeling 6. Een voorstel tot schrapping.	359
Afdeling 2. Andere wilsverklaringen	359
Afdeling 3. Besluit	364
Hoofdstuk II.	
De intrekking of wijziging	365
Afdeling 1. De euthanasieverklaring	365
Afdeling 2. Andere wilsverklaringen	367
Onderafdeling 1. Een vormvrije wilsverklaring	367
Onderafdeling 2. Een inherent kenmerk	373
Onderafdeling 3. De bewijsproblematiek.	373
Afdeling 3. Besluit	375
Hoofdstuk III.	
De publiciteitsmaatregelen	377
Afdeling 1. Een verantwoordelijkheid van de declarant	377
Afdeling 2. Een stappenplan	378
Onderafdeling 1. De verspreiding onder de naasten	379
Onderafdeling 2. De overhandiging aan de arts.	380
Onderafdeling 3. Het patiëntendossier.	381
§ 1. De arts als initiatiefnemer.	381
§ 2. De declarant als initiatiefnemer.	383
Onderafdeling 4. De bewaring op een gemakkelijk toegankelijke plaats en het bij zich dragen.	384
Onderafdeling 5. De chip van de ID-kaart of SIS-kaart	385
Onderafdeling 6. De registratie	386
§ 1. De euthanasieverklaring	386
A. Een facultatief systeem	386
B. De verschillende stappen	389
1. De rol van de declarant.	389
2. De rol van de ambtenaar van de burgerlijke stand ...	390
3. De rol van het Rijksregister	394
4. De rol van de FOD Volksgezondheid.	395
5. De rol van de arts	395
§ 2. Andere wilsverklaringen.	398
Afdeling 3. Besluit	399

DEEL IV.

DE FASE VAN UITVOERING

Hoofdstuk I.**De vertegenwoordiger en de wilsverklaring** 403

Afdeling 1. De keuze voor een vertegenwoordigingsmodel 403

Afdeling 2. Het belang van de wilsverklaring voor de vertegenwoordiger
en *vice versa* 405

Afdeling 3. Besluit 407

Hoofdstuk II.**De persoon van de vertegenwoordiger** 409

Afdeling 1. Een naaste als vertegenwoordiger 409

Onderafdeling 1. De argumenten *contra* 409

§ 1. De arts als beslissingnemer 409

A. De verantwoordelijke arts 409

B. Enkele buitenlandse belangenmodellen 411

§ 2. De rechter als beslissingnemer 416

§ 3. De noodzaak van bijkomende waarborgen 417

Onderafdeling 2. De argumenten *pro* 417

§ 1. Het dichtst bij de patiënt staan 418

§ 2. De (vermoedelijke) wil van de patiënt 421

§ 3. De kring van de familie of de naasten als een sociale
eenheid 421

§ 4. Het vermoeden een goed vertegenwoordiger te zijn 422

§ 5. Een emotionele verbondenheid 423

§ 6. Een kwaliteitsvoller besluitvormingsproces 423

§ 7. Een besluitvormingsproces in intieme kring 424

Onderafdeling 3. Een louter theoretische
vertegenwoordigingsbevoegdheid? 425

Afdeling 2. De rangregeling volgens de Wet Patiëntenrechten 429

Onderafdeling 1. De soorten vertegenwoordigers 429

Onderafdeling 2. De door de rechter benoemde vertegenwoordiger ... 431

§ 1. De statuten die betrekking hebben op de persoon en de
goederen 431

§ 2. De statuten die enkel betrekking hebben op de goederen ... 434

§ 3. De hervorming van de onbekwaamheidsstatuten 436

Onderafdeling 3. De persoonlijk gemachtigde 438

§ 1. Situering 438

§ 2. Een versterking van de autonomie van de declarant 441

§ 3. De keuze van de declarant 442

A. De redenen voor de machtiging	442
B. Een bindende keuze?	443
C. Een vrije keuze?	443
D. Een keuze voor verschillende gemachtigden?	446
§ 4. Het einde van het mandaat	448
A. De intrekking door de declarant	448
B. De intrekking of de herroeping door de persoonlijk gemachtigde	449
C. Andere omstandigheden.	451
Onderafdeling 4. De informele vertegenwoordiger	452
§ 1. De personen genoemd door de Wet Patiëntenrechten	454
A. De partner	454
B. Een meerderjarig kind.	458
C. Een ouder.	460
D. Een meerderjarige broer of zus	461
E. De betrokken beroepsbeoefenaar	461
1. Er is geen vertegenwoordiger.	461
a) De arts als belangenbehartiger	461
b) De controlemechanismen.	462
2. Het bestaan van een conflict	465
a) Een conflict over de persoon van de vertegenwoordiger	465
b) Een conflict over de uitoefening van een patiëntenrecht.	469
§ 2. Een beperkende lijst	471
§ 3. De best geplaatste persoon	473
Afdeling 3. Besluit	476
Hoofdstuk III.	
De uitoefening van de vertegenwoordigingsbevoegdheid	477
Afdeling 1. Het onderscheid met de vertrouwenspersoon	477
Onderafdeling 1. De verschilpunten.	477
§ 1. De aanstelling	477
§ 2. Het ogenblik van optreden	479
§ 3. De bevoegdheid.	481
Onderafdeling 2. De vertrouwenspersoon door de wetten heen	485
Afdeling 2. De beslissingsstandaarden.	490
Onderafdeling 1. Een continuüm	490
Onderafdeling 2. De wil van de patiënt	495
§ 1. De verhouding tussen de uitdrukkelijke en de vermoedelijke wil	495
§ 2. De standaard van de uitdrukkelijke wil	496

A. De principes	496
B. Kritiek	498
C. Een trend tot versoepeling	500
§ 3. De standaard van de vermoedelijke wil	508
A. De principes	508
B. Kritiek	514
C. Een trend tot objectivering	516
Onderafdeling 3. Het belang van de patiënt	520
§ 1. De principes	520
§ 2. Kritiek	524
§ 3. Een trend tot subjectivering	527
Afdeling 3. De bewijsrechtelijke standaard	535
Onderafdeling 1. Een duidelijk en overtuigend bewijs	535
Onderafdeling 2. De bewijsmiddelen	538
§ 1. Het geschrift als bewijsmiddel bij uitstek	538
§ 2. De bewijswaarde van mondelinge wilsverklaringen	542
§ 3. Het belang van algemene waarden en overtuigingen	545
Afdeling 4. Een poging tot synthese	547
Onderafdeling 1. De wilsstandaard	549
Onderafdeling 2. De standaard van het subjectief belang	549
Afdeling 5. De vertegenwoordiger onder toezicht van de arts	551
Onderafdeling 1. Een plicht van de arts	552
Onderafdeling 2. Het belang van de concrete omstandigheden	552
Onderafdeling 3. Het belang van het statuut van de vertegenwoordiger	554
Onderafdeling 4. Het belang van een schriftelijke wilsverklaring	557
Onderafdeling 5. Een gekwalificeerd nadeel	558
Onderafdeling 6. De “ <i>turncoat proxy</i> ”	560
Afdeling 6. Besluit	564

Hoofdstuk IV.

De rechtskracht van de negatieve wilsverklaring	565
Afdeling 1. Het ontbreken van uniformiteit	565
Onderafdeling 1. Een bindende wilsverklaring	565
Onderafdeling 2. Een wilsverklaring als advies	573
Onderafdeling 3. Een gemodaliseerde rechtskracht	574
Afdeling 2. De mogelijke uitzonderingen op de principieel bindende kracht	575
Onderafdeling 1. Een identiteitscrisis	575
§ 1. De verschillende opvattingen	576
A. Een nieuwe persoon	576
B. Een non-persoon	577
C. De neocorticale dood	578

§ 2. De principiële afwijzing door het recht	578
§ 3. Een breuk met ons gewoonlijk denkpatroon	579
§ 4. Een beperkte praktische bruikbaarheid	580
§ 5. Het leven als één geheel	581
Onderafdeling 2. De huidige en toekomstige belangen van de onbekwame patiënt	582
§ 1. De minderwaarde van een voorafgaande wilsverklaring	582
§ 2. Een beslissing van de declarant	587
§ 3. De stabiliteit van voorkeuren	588
§ 4. Een ontkenning van voorafgaande autonomie	591
§ 5. De casus van de “plezant demente” patiënt	591
Onderafdeling 3. Een zwangere vrouw.	592
§ 1. Het juridisch statuut van de foetus	593
§ 2. Een wilsbekwame zwangere vrouw.	597
A. Oudere, meer paternalistische, rechtspraak.	597
B. Recentere, meer progressieve, rechtspraak	599
C. De mogelijke tegenargumenten	601
1. Een belangenafweging	601
2. Kindermishandeling of -verwaarlozing.	602
3. De abortuscontext.	603
4. Het EVRM en de therapeutische noodzaak	605
5. De noodtoestand	606
D. Het belang van informatie en communicatie	607
§ 3. Een wilsonbekwame of hersendode zwangere vrouw	608
A. De wil van de patiënte	608
1. Algemeen	608
2. Een nadere kijk op wilsverklaringen	611
B. Het belang van de patiënte	613
1. Een uitzonderlijke situatie	614
2. Een tijdelijk wilsonbekwame zwangere vrouw.	614
3. Een permanent wilsonbekwame of hersendode zwangere vrouw.	614
Onderafdeling 4. Een spoedgeval	618
Onderafdeling 5. Een gegronde reden	620
§ 1. Een uitzonderingsregeling	620
§ 2. De invulling van het begrip “gegronde reden”	623
§ 3. Enkele voorbeelden en de juridische grondslag	625
A. Het verval van oorzaak	625
B. De imprevisie	628
C. Een interpretatiekwesitie	630
§ 4. Een potentieel gevaarlijke oefening.	631
A. Een reden die kennelijk gegrond is	631
B. De bewijslast	632

C. De beoordelingselementen	633
D. Ontwikkelingen en het vereiste van de welomschreven tussenkomst	635
E. De mogelijke conflicten.	635
Onderafdeling 6. Interpretatieproblemen	636
§ 1. Probleemschets	636
§ 2. De interpretatiebevoegdheid	638
§ 3. De interpretatiemiddelen of -regels.	640
§ 4. Een conflict	642
Onderafdeling 7. Een onverenigbare houding van de wilsonbekwame patiënt	644
§ 1. Probleemschets	644
§ 2. De verschillende benaderingswijzen	646
§ 3. Een voorstel tot oplossing	648
Onderafdeling 8. De aard van de geweigerde tussenkomst.	653
§ 1. De kunstmatige toediening van voeding en vocht	653
§ 2. Andere basiszorgen	657
Onderafdeling 9. De gezondheidstoestand van de patiënt	659
Onderafdeling 10. Wilsverklaringen over de grenzen heen	667
§ 1. Een algemeen kader	667
§ 2. Een Belgische wilsverklaring in het buitenland	669
§ 3. Een vreemde wilsverklaring in België.	671
Afdeling 3. Besluit	672
Hoofdstuk V.	
De rechtskracht van een positieve wilsverklaring	675
Afdeling 1. De professionele autonomie van de arts	676
Onderafdeling 1. Geen absolute autonomie.	676
Onderafdeling 2. De gevolgen voor positieve wilsverklaringen.	678
§ 1. Een positieve wilsverklaring is niet bindend	678
§ 2. Toch enkele verplichtingen voor de arts.	679
§ 3. Een onrechtstreeks bindende kracht	681
Afdeling 2. Het verzoek om een medisch zinloze behandeling	682
Onderafdeling 1. Een medisch zinloze behandeling	682
§ 1. Fysiologische zinloosheid	682
§ 2. Kwantitatieve zinloosheid	683
§ 3. Kwalitatieve zinloosheid	684
§ 4. Economische zinloosheid	686
Onderafdeling 2. Een gezamenlijke beslissing als ideaal.	686
Onderafdeling 3. De visie van de arts is doorslaggevend	687
Onderafdeling 4. Een herwaardering van de wil van de patiënt en de hulpverleningsplicht van de arts	692

§ 1. Van een belangrijk beoordelingsselement tot een bindende wilsverklaring	692
§ 2. Een gegeven de omstandigheden gerechtvaardigde inperking van de vrijheid van de arts	694
§ 3. De wil van de patiënt ontbreekt	700
§ 4. Het bestaan van een gegronde reden.	701
Afdeling 3. Interpretatieproblemen	702
Afdeling 4. Een onverenigbare houding van de wilsonbekwame patiënt.	703
Onderafdeling 1. Probleemschets	703
Onderafdeling 2. Het recht op zelfbepaling en het objectief medisch belang verzoend	703
Afdeling 5. De voorafgaande euthanasieverklaring.	709
Onderafdeling 1. Een niet-bindend en niet-afdwingbaar euthanasieverzoek	709
Onderafdeling 2. De verplichtingen van de weigerende arts	710
Onderafdeling 3. Het toepassingsgebied	713
§ 1. De euthanasieverklaring naar Belgisch recht	713
§ 2. De euthanasieverklaring naar Nederlands recht.	718
§ 3. Een pleidooi voor een uitbreiding van de Belgische Euthanasiewet	725
Onderafdeling 4. Een onverenigbare houding van de wilsonbekwame patiënt	732
Onderafdeling 5. Een zwangere vrouw.	733
Onderafdeling 6. De procedurele stappen	735
§ 1. Een andere arts raadplegen.	735
§ 2. Het verplegend team consulteren	740
§ 3. De vertrouwenspersoon van de patiënt consulteren.	740
§ 4. De door de vertrouwenspersoon aangewezen naasten van de patiënt consulteren	742
§ 5. Een medisch zorgvuldige uitvoering van de euthanasie	743
§ 6. Het zorgen voor transparantie	743
Onderafdeling 7. Bijkomende voorwaarden	744
Onderafdeling 8. Het registratiedocument	744
Afdeling 6. De voorafgaande machtiging van een vertegenwoordiger	746
Afdeling 7. Besluit	748
Hoofdstuk VI.	
Aansprakelijkheidskwesties	753
Afdeling 1. De schadebeperkingsplicht van de patiënt	753
Onderafdeling 1. Een negatieve wilsverklaring	753
§ 1. Probleemschets	753
§ 2. De fouttheorie	755

A. Een objectieve beoordeling.....	755
B. Een creatieve rechtspraak.....	763
C. Kritiek.....	766
§ 3. Een gekwalificeerde fout.....	769
§ 4. Geen fout.....	771
A. De fundamentele aard van de rechten van het slachtoffer.....	771
B. De voorbeschiktheid van het slachtoffer.....	773
C. Het misbruik van recht als uiterste grens.....	777
§ 5. Een poging tot synthese aan de hand van enkele typegevallen.....	781
Onderafdeling 2. Een positieve wilsverklaring.....	783
Afdeling 2. De aansprakelijkheid van de arts.....	785
Onderafdeling 1. Een negatieve wilsverklaring.....	785
§ 1. De wet tegenover de praktijk.....	785
A. De bindende rechtskracht gerelativeerd.....	785
B. Eigenaardige bepalingen in Amerikaanse wetgeving....	788
1. Het opleggen van een wachttermijn.....	788
2. Het toekennen van een wettelijke immuniteit.....	789
C. De principiële aansprakelijkheid van de arts gerelativeerd.....	794
§ 2. De vertegenwoordiger als belangenbehartiger van de patiënt.....	795
§ 3. De minnelijke of de gerechtelijke weg.....	797
§ 4. De vorderingsmogelijkheden.....	798
§ 5. Een contractuele of buitencontractuele vordering.....	799
§ 6. De traditionele aansprakelijkheidsregels.....	800
A. Een fout.....	801
1. Een onzorgvuldig gedrag.....	801
2. Een spoedgeval.....	805
3. Een problematische wilsverklaring.....	809
B. Een schade.....	812
1. De bezwaren tegen levensverlenging als schade.....	812
2. De argumenten voor <i>schadevergoeding</i>	816
a) Een weloverwogen en autonome beslissing van de declarant.....	816
b) De heiligheid van het leven gerelativeerd.....	818
c) Geen reden voor excuses.....	819
3. De vergoedbare schadeposten.....	819
a) Een beoordeling <i>in concreto</i>	819
b) Een morele schade.....	820
c) De medische kosten.....	824
d) De rechtsplegingsvergoeding.....	825

e) De kosten van levensonderhoud	825
f) <i>Punitive damages</i>	828
4. De noodzaak van een substantiële schadevergoeding	828
C. Een causaal verband	829
§ 7. Andere vorderingsmogelijkheden?	830
A. Een wettelijk voorgeschreven sanctie	830
B. De Wet Medische Ongevallen	830
C. Een buitengewone schade	833
D. Een billijke genoegdoening.	834
Onderafdeling 2. Een positieve wilsverklaring.	835
§ 1. In beginsel geen aansprakelijkheid	835
§ 2. De herwaardering van de wil van de patiënt leidt in beginsel wel tot aansprakelijkheid.	835
Afdeling 3. De aansprakelijkheid van de vertegenwoordiger	838
Afdeling 4. Besluit	841

DEEL V.

ALGEMEEN BESLUIT

Hoofdstuk I.

De verantwoordelijkheid van de wetgever	847

Afdeling 1. Het wetgevend werk is onderhevig aan kritiek, maar verdient ook pluimen	847

Afdeling 2. Het sleutelwerk aan de Wet Patiëntenrechten in dertien stellingen	848

Stelling 1. Het hanteren van een functionele standaard van wilsbekwaamheid	848

Stelling 2. Het schrappen van het vereiste van de welomschreven tussenkomst	849

Stelling 3. De negatieve wilsverklaring verder invullen	850

Stelling 4. Aandacht besteden aan de positieve wilsverklaring	851

Stelling 5. Een modelwilsverklaring uitwerken	852

Stelling 6. Een algemeen registratiesysteem opzetten	852

Stelling 7. Een niet-schriftelijke machtiging mogelijk maken.	853

Stelling 8. De best geplaatste persoon als vertegenwoordiger.	853

Stelling 9. Een optreden van meerdere vertegenwoordigers mogelijk maken	854

Stelling 10. Een herwaardering van de informele vertegenwoordiger.	854

Stelling 11. Aandacht besteden aan de beslissingsstandaarden	854
Stelling 12. Aandacht besteden aan de bewijsstandaard	855
Stelling 13. De bekendheid van de patiëntenrechten nastreven	855
Afdeling 3. Het sleutelwerk aan de Euthanasiewet in negen stellingen	856
Stelling 1. Het hanteren van een functionele standaard van wilsbekwaamheid	856
Stelling 2. Een niet-schriftelijk euthanasieverzoek.	858
Stelling 3. Het schrappen van de verplichte tussenkomst van getuigen	858
Stelling 4. Flexibeler omspringen met de vertrouwenspersoon	859
Stelling 5. Een aanpassing van de regeling voor de fysieke onmogelijkheid van de declarant	860
Stelling 6. Het schrappen van de maximumgeldigheidsduur.	860
Stelling 7. Een formele doorverwijzingsplicht opleggen	861
Stelling 8. Het toepassingsgebied van de euthanasieverklaring uitbreiden	862
Stelling 9. De modelwilsverklaring uitbreiden	862
Afdeling 4. Het sleutelwerk aan de Orgaantransplantatiewet in drie stellingen	863
Stelling 1. Het hanteren van een toestemmingssysteem	863
Stelling 2. Het aanbieden van een keuzemogelijkheid.	863
Stelling 3. Het doorbreken van de anonimiteit	863
Afdeling 5. Het sleutelwerk aan de wetgeving inzake lijkbezorging in drie stellingen	864
Stelling 1. Het hanteren van een functionele standaard van wilsbekwaamheid	864
Stelling 2. De rol van de nabestaanden codificeren en verduidelijken . .	864
Stelling 3. Een wettelijke regeling uitwerken voor de afstand van het lichaam aan de wetenschap	864
Hoofdstuk II.	
De verantwoordelijkheid van de zorgverleners.	867
Hoofdstuk III.	
De verantwoordelijkheid van de naasten	873
Hoofdstuk IV.	
De verantwoordelijkheid van de declarant	875

DEEL VI.
MODELLEN VAN WILSVERKLARINGEN

Hoofdstuk I.

Toelichting 879

Afdeling 1. De modellen die bedoeld zijn om nu toegepast te worden:

de huidige wetgeving 879

Afdeling 2. De modellen die bedoeld zijn om in de toekomst

toegepast te worden: de nieuwe wetgeving 883

Hoofdstuk II.

De huidige modellen 887

Hoofdstuk III.

De toekomstige modellen 899

Bibliografie 907

Trefwoordenlijst 983

“It is a platitude that we live our whole lives in the shadow of death; it is also true that we die in the shadow of our whole lives. Death’s central horror is oblivion – the terrifying, absolute dying of the light. But oblivion is not all there is to death; if it were, people would not worry so much about whether their technical, biological lives continue after they have become unconscious and the void has begun, after the light is already dead forever. Death has dominion because it is not only the start of nothing but the end of everything, and how we think and talk about dying – the emphasis we put on dying with ‘dignity’ – shows how important it is that life ends appropriately, that death keeps faith with the way we want to have lived.”¹

¹ R. DWORKIN, *Life’s dominion. An argument about abortion, euthanasia, and individual freedom*, New York, Vintage Books, 1994, 199.

